

ТЕОЛОШКИ ПОГЛЕДИ И ИНТЕЛЕКТУАЛНА ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА

На теолошким или богословским погледима организован је наш свет и његова основна критичка филозофија историје. Кроз богословске погледе у свет је положена једна јединствена идеја кроз коју треба да разумемо његову појаву, али и низ недостатака које откривамо. То закључујемо из саме историје. Говоримо о њеној подели на период „наше ере“, познавајући и онај који му је предходио али који не називамо „наш“. Оно што пак карактерише наше време, када га посматрамо из перспективе свакодневног живота и рада, јесте несумњиво необично брз развој с а з н а њ а како о физичком свету тако исто и о начину организовања самог друштва. Знамо исто тако колико се ово з н а њ е све више пење ка све фантастичнијим висинама. Примећујемо колико се човек пре рођења Христовог заиста споро развијао. Не опомиње ли нас на то случај историје претка преисторијског насеља Лепенски Вир у Ђердапу. Знамо заиста веома добро колико је било потребно преисторијском човеку да од свога ступња камене секире дође на ступањ бојене грнчарије; неколико стотина хиљада година!

Морамо да пођемо од ове чињенице када разматрамо како да се најбоље припремимо, заиста нешто за нас неопходно, за све промене које данас доживљавамо и како да им се најбоље прилогађавамо. Осећамо да су промене које доживљавамо све брже, као што смо у тим променама и све брже бољим условима живота, сигурнијим. То је једна револуција за коју знамо да има своју дугу еволуцију. О тој еволуцији дужни смо да далеко више размишљамо него што то заиста и чинимо. Развој нам је такве брзине да нам скоро и не дозвољава да сагледамо и његове корене. Уколико се и осврћемо у прошлост, то је само осврт на недавне године за које површно мислимо, у брзини, да су оне поднебље одакле нам извире подстрек напретка. Али наше савремено научно расположење тражи да идемо далеко дубље у прошлост да бисмо разумели сигурније наш напредак. Међутим, брзина промена у којима живимо, које нас заиста полетно носе организовању и савршенијем друштву, толико су брзе да се многи са подозрењем осврћу на њих, захтевајући да обратимо пажњу и на непожељне резултате које можемо да очекујемо; јер коришћење савремене технике суштински остаје ствар духовне природе човека.

Због тога онда у даљој борби духовног и културног усавршавања, и још успелијег организовања, актуелни су богословски погледи; ми полазимо од тога да из њих и произилази наш модеран свет. Можемо сасвим поуздано, са ослоном на студију историје, да се осврћемо на то колико је савремени залет за усавршавањем, сва средства која имамо, све могућности, задужен богословским погледима. Ту је основ. Истина, кроз историју они никада нису били једини погледи, развијали су се са низом других, као и у борби са другим; али су увек надживљавали ту борбу, и онда смо даље на њима продужавали са својим конструктивним прилозима да олакшавамо себи решавање увек нових и нових питања која су пред нас избијала. Из опште историје лако извлачимо закључак колико су ти богословски погледи увек били најконструктивнији онда када су се слободно предавали друштву, без принуде да се усвоје, као и онда када су у слободи и изражени.

Међутим, морамо да водимо рачуна о чињеници да у својој борби за усавршавањем, у стицању економских добара и средстава за производњу, на првом месту користимо науку, која је опет резултат развоја човековог усавршавања, а које опет толико зависи, видимо, из историје, од богословских погледа. У том погледу сматрамо да смо у праву кад кажемо да су корени нашег напретка далеко дубљи него што ми то уобичајено мислимо.

Због тога сматрамо да је корисно да се потсећамо у свом размишљању оног времена у којем се рађа период историје који називамо и **наш**.

Када се данас констатује да је један од најодлучнијих момената у формирању савремених принципа васпитања био појава хришћанства, онда заиста морамо то време и његово искуство увек држати, на неки начин, у нашем осећању историје у првом плану. Знамо уосталом да на космичкој скали времена то време и није тако далеко од нас, можемо да кажемо свега неколико тренутака. То је време када је свету предат један нов поглед на свет. У њему лежи и захтев да се подједнако обратимо како својим емоцијама тако и интелекту уз напор воље ка циљу савршенијег. Христос који је донео људима овај нов поглед на свет и живот обратио се позивом на љубав али и затражио интелектуално разумевање циља човекове појаве у свету. Његова Беседа на Гори пример је почетка организовања новог живота на основу новог погледа на живот. Тај је поглед имао и своје дане припреме да би могао са успехом да буде и прихваћен. Што се и догодило.

Та припрема је трајала, како се то каже у историји Цркве, и на **позитиван** и **негативан** начин, на „негативан начин” код незнабожаца, на **позитиван** од дана када је Аврам напустио Ур Халдејски. Праотац Аврам је био, констатује се, и први избеглица, у модерном смислу те речи. Важност тог избеглиштва је у томе што се кроз њега у једном еволутивном процесу омогућава појава новог моралног основа. Заиста нешто јединствено у процесу светске историје.

Основано у том новом погледу јесте вера да је **Бог а не човек мера свих ствари**.

Кроз ту веру почиње формирање Изабраног јеврејског народа са посебним начином васпитања, потпуно различитим од свих начина на које можемо да укажемо у античком добу. На првом месту у јеврејском систему васпитања, као припремном за ново велико доба које

наилази, видимо да се суштина циља човековог развоја садржи у развоју осећања несавршенства, а не осећања „само-задовољства”. Скреће нам на то пажњу енглески педагог Е. Б. Кастл, подвлачећи колико је у начину овог васпитања било истакнута потреба за религијом као практичном потребом живота, при чему су моралност и религија идентификоване у личној и социјалној моралности која треба да доминира човеком. Што значи, религија овде није била нешто апстрактно, нешто што се може изоловати од живота. Јер „најфинији део јеврејске мисли, кроз коју је јеврејски народ изразио или постигао своју самосталност, није у оруђима, или у делима филозофије, или уметности, већ у сазнању људског греха и своје националне катастрофе”.

У том времену, кроз чији развој Грци и Римљани античку цивилизацију доводе, како је тада изгледало до највишег врха у људском подухвату цивилизације, када су римски императори тражили да буду обожавани као богови, и желели да тако и изгледају, премазујући своју косу и нокте растопљеним златом, у јеврејској литератури је већ било записано „да је проклет човек који се узда у човека” (Књ. Проповедника).

Када нам педагог проф. Кастл каже да „никада Грк или Римљанин није тако потпуно идентификовао Бога са својим личним владањем као што је то учинио Јеврејин” онда у томе можемо да видимо једно огромно искуство у људској историји, чију логику ако пратимо, онда сасвим лако можемо да разумемо наше многобројне данашње проблеме, било да је у питању култура, политика или економика.

Из тог и таквог односа између Бога и човека, из тог и таквог завета, из те и такве интелектуалне и моралне атмосфере, као припремне, произашао је и онај одлучујући позив са Горе ка једној посебној љубави, несебичној, чије обавезе и дужности примамо у слободи, онолико колико то можемо да поднесемо, а то се „бреме”, када се тако прима, кроз такву љубав, описује у тој поруци и као лако. Несумњиво да се ту ради о једној финој унутрашњој атмосфери за коју се дају средства и упутства како да се негује.

Занимљиво је да историчари који анализирају почетке нашег „новог доба”, новог друштва, „наше ере”, запажају да реализам хришћанског учења као основе почетка новог реалног схватања живота садржи у себи оне основне дијалектичке сукобе које човек носи у себи. Тако се лако примећује да хришћанство није једна од религија, у низу „мистичних” религија, већ религија са апсолутним признањем живота као стварности са свим противуречностима које се не могу ни измирити у самој историји. У том погледу да споменемо, на пример, историчаре Кристифор-а, Бринтона и Волфа, који заједно запажају, и то с правом истичу, да Христос никад није порицао пре свега овај свет, ни у једној својој поруци, већ напротив он учествује у његовим радостима; али он при томе проповеда љубав као основну своју поруку, али указује и на то да није дошао да донесе мир већ мач, и као што знамо истерао је оне из храма који су га повредили.

То би био позив очекиваног и дочеканог Месије, чији савршен лик, и савршен позив, упућен са једном посебном логиком у слободи остаје непревазиђен по свом савршенству у светској историји, и на њему остаје, да се у вековима који долазе, зида један нов свет који ми називамо и свет „наше ере”. То је свет рођења Господа Исуса Христа. Ништа савршеније није људима дато нити ишта савршеније човек може да очекује.

Ова љубав, или позив на ову љубав у хришћанској традицији добија свој највиши израз у симболу љубави Пресвете Богородице. Ми можемо данас да дискутујемо, а што социолози и чине, да је љубав Мајке Божије идеал остварене љубави, или пример даљег следовања у земаљским условима живота, на коју нас позива Син Божји. Та љубав налази свој израз у раду на који је човек такође позван да би овладао Земљом која му је дата. Можемо онда да дискутујемо даље како су и колико изрази ове љубави посведочени кроз историју. Њени симболи су резултати човековог рада; почиње се са зидањем храмова. У првим вековима највише достигнуће имамо и у величанственом храму Св. Софије у Цариграду, или у хиљадама других величанствених храмова, малих и огромних катедрала, широм света, византијских, готских, романских. Може да се указује, што се и чини, како је љубав која је зидала ове катедрале или храмове јача или трајнија по својој снази од свих наших данашњих динамо машина или нуклеарних реактора.

Та љубав није нешто што би описали само као лични доживљај. Она има своје истине и своје одредбе, своје Откривење као истину, са низом погледа на низ питања постојања или појаве живота, као и његовог остварења, пред питањем у шта? Јер веза између морала и живота без ње постаје аутоматизована, а та аутоматизација није увек гаранција производње добра, мада знамо и за њене добре стране.

Да истине Откривења љубави добију свој одговорајући јасан и разговетан облик истине, било је потребно подузети огроман посао, толико одговоран са гледишта људске слободе, и тачно формулисати истине у питању. Било је потребно ове истине ставити у речи, знаке или симболе, а што није био лак посао с обзиром на људску ограниченост, или ограничену моћ изражавања људским језиком.

Поставило се у том раду одмах питање вере и наше логике, или како најбоље изразити истине које су скоро неприступачне логици, али које наш разум или логика тражи да оправда. Био је то један процес развоја кроз који се Црква утврђује као тело или Божанска институција. Њена доктрина, или погледи њених преставника, у низу ситуација кроз које се развијају као чланови Цркве, добијају свој одређен облик. Оно што је донето тада као одређеност, кроз слагање Цркве, постаје обавезно за све кроз векове, јер логика или структура ума тадашњих људи, њихових питања и интересовања, јесте и наша и остаје то да буде кроз време које је увек ново, које увек долази. Ми већ две хиљаде година осећамо једну и исту законитост те логике, њених облика, која мора да је увек иста, јер промене које настају у времену не бисмо могли ни пратити или разумети, или оне би без те законитости, у том случају, биле бесмислене. Промена предпоставља увек и разлог или циљ. Према догматици Цркве тај се циљ састоји у усавршавању, и то према једном одређеном циљу, а док усавршавање својом унутрашњом логиком предпоставља промену.

Ми под критичким погледом те исте логике и данас осећамо огромну тешкоћу у погледу нашег језика када извесне истине, које су имплицитне у нама, у нашем унутрашњем расположењу, желимо да изразимо, или да учинимо експлицитним. Ако се данас осврћемо на оне нетачне покушаје тумачења откривених истина као што су били, већ у првим вековима историје Цркве, Новацијанов, Маркионов, Василидов, Аријев, и многих других, који се јављају одмах у почетку или у првим годинама развоја Цркве, ма колико их ми данас тешко

разумемо, јер су њихови погледи као облици мисли већ давно изгубили свој значај, ипак остају на неки начин присутни међу нама и данас, јер су, по извесној дијалектици, потпомогли да Црква сасвим тачно одреди своје учење. Наравно, кажемо „потпомогли”, у једном посебном смислу. Тако да у плану Божије љубави, а у оквиру спасења људске слободе, ти су погледи, тих првих нетачних учења, били нам и дар кроз који смо још потпуније сазнавали истине Откривења. Можемо, ако пажљивије мислимо о свему овоме, или отвореније, озе старе погледе и данас често запажати, у неком новом руху, као нове ерупције, које опет сведоче о човековој слободи, његовом положају, да „не може а да не греша” у условима људске несавршености. Тако да стално можемо да пратимо како поред већ утврђених или откривених истина увек тражимо или даље испитујемо истину, она као да је „двојна”, што је израз, опет, да кажемо, људске несавршености.

Због тога су одлуке целе Цркве, одлуке васељенских сабора, искуство првих векова у историји Цркве, и данас од исте важности, јер на основу тог првог или почетног искуства можемо даље да разма-трамо људске проблеме у питању истине. Не можемо увек полазити од почетка већ као у свему, било у природним наукама, или уопште, налазимо нешто што је ипак апсолутно и што се не може мењати; ако мислимо на могућност развоја науке, или у питању истина које треба да буду основ нашег интелектуалног и моралног рада, морамо поћи од тога да постоји о с н о в од којег полазимо. У хришћанској догматици се указује на Откривење као на такав о с н о в.

Уколико тај основ занемарујемо, по логици ствари, морамо да се враћамо у античко доба које карактерише непостојање истине, или којим је доминирало питање „Шта је истина?”. Може нам изгледати то питање о истини и као непотребно. Али и то би била и д е ј а да идеја о истини нема; и у тој д в о ј н о с т и истине о и с т и н и ми учимо о вредности идеја и о њиховој реалности. Због тога питање циља јесте и питање реалности идеја. Цела историја сведочи о томе, јер без идеја она не би ни постојала.

Међутим, ипак постоји плашња да се не остане без идеја. Познати педагог сер Ричард Ливингстон, чини нам се да је то изразио на овај начин: „Историја човечанства може да буде описана од каквог циника као низ сјајних експедиција према рђавом циљу или никаквом уопште, али таквих експедиција којим руководе људи обдарени способношћу вођења само без знања правца, обдарених талентом да достигну своје циљеве само без знања циљева вредних достигнућа”. Истина, о овоме је сер Ливингстон писао у току прошлог рата; међутим, можда се данас и не треба тога да плашимо, јер смо, широм света, задахнути највишим залетима циља изградње услова за што успешније решавање задовољавања материјалних потреба, нешто чему смо оправдано предати са скоро религиозним заносом, а то значи да смо испунили себе потребним циљем за који знамо у чему се састоји, и који смо одабрали са знањем да је вредан освајања или испуњења. Ми имамо пуно разлога или смо више него сигурни да ћемо тај циљ и испунити. Та је вера оправдана. Али, по логици ствари оно што се испуњава то се и уништава. Због тога никада нисмо у историји били и без оних циљева које смо постављали далеко испред нас, а пред њих постављали мање, или мање смо и освајали имајући један највиши испред себе. Тај крајњи циљ, опет, видимо из историје да је имао увек више у себи нечег духовног него материјалног, и да смо снагу за остварење свих непосредних задатака увек извлачили из

тог последњег или крајњег. Тај крајњи циљ, опет, откривамо из своје историје да се садржавао у богословским погледима, или и захтеву Цркве за човековим усавршавањем. Резултат чега је наш свет, или модерно друштво у којем смо. Због тога и не можемо занемарити те погледе. У том случају нам прети опасност појаве онога што нам описује сер Рицард Ливингстон. Због тога се увек на неки начин у неком облику морамо све више упознавати с тим богословским погледима како су се развијали, и у ком погледу се на њих можемо ослонити, али и како их успешно даље развијати или одржавати у друштву. Због тога се прво и осврћемо на логику или указујемо на њу као на основу кроз коју смо и усавршили или тачно одредили своје богословске погледе. Биће нам то јасније уколико се осврнемо и на мало историје која прати те погледе или условљује њихову појаву, развој и утврђење.

Један пагански филозоф нам је у ироничној примедби, да се на путевима не можеш размимети од епископа и свештеника који журе ради дискусија са једног црквеног сабора на други, добро сачувао важно сведочење о напору светих отаца и учитеља Цркве да формирају своје погледе. Због тога овде треба да се сетимо и оне формалне слободе коју је Црква извојевала да би била у могућности да тачно формира и изрази своје учење, на којем се, као што смо подвукли, коначно и формира интелектуална и морална атмосфера кроз коју улазимо у време које називамо *нашим*.

Због тога морамо на првом месту имати на уму увек оно време када је римски император Константин Велики коначно учинио Цркву слободном; или време када се овај велики херој историје толико заузео за организовање или формирање учења Цркве, што је нашло свој израз на Првом васељенском сабору, када и почиње Црква дефинитивно и да доноси своје догме или формулише своја основна учења. Исто тако морамо увек имати на уму или се подсећати историјске чињенице да је у то време када је Константин преместио своју престоницу из Рима у Цариград, хришћана тада још било веома мало, како нам тврде историчари. Општа „гоњења хришћана одржавала су њихов број доста малим”. Знамо да је у западном делу територије Цркве у Римској империји било свега око 10%, а у источном нешто више око 20—30% хришћана. Константин из чисто личних уверења заузимањем, дајући Цркви пуну слободу, овај број хришћана нагло повећава. То је и почетак коначног или завршног утврђења погледа Цркве на којим и одпочиње рађање нашег света или света наше културе.

Са новом слободом која настаје одмах почиње да се ради и на организовању хришћанских школа, а у којима почиње да се развија и један, како нам то историчари васпитања или педагози саопштавају, сасвим одређен *васпитни систем*. Почиње да се дискутује о погледима на васпитање, о теоријама и методологији васпитања.

За нас богослове Православне цркве од посебног је значаја да савремени педагози и историчари педагогике све више увиђају значај рада светих отаца у погледу васпитања уопште, и то посебно светих отаца који су одговорни за оно толико благодетно просвећење кроз које смо и добили тачно и јасно тумачење основних истина наше вере, које и посебно чува или на којем и заснива своје учење Православна црква. То су били, како нам на то указују и педагози, Св. Јован Златоусти, Св. Василије Велики, Св. Григорије Назијансин, св. Климент Александријски и многи други.

На пример, познати савремени амерички педагог и историчар проф. Фрост указује на св. Јована Златоустог (345-407) да је први педагог у савременом смислу речи, јер први пише један сасвим одређен или добро систематизован програм рада на васпитању омладине; према којем се указује на неопходност васпитања, јер дете и није ништа друго до м е к а н и в о с а к од којег постаје такав облик каквог га ми учинимо кроз васпитање, каже св. Јован Златоусти. Због тога је овај свети отац тражио да се почне са васпитањем још од колевке, или према јеврејској традицији, у родитељском дому. Нешто чему посебно савремена наука о васпитању поново обраћа пажњу, односно указује на значај родитељског дома за васпитање.

То је у ствари и искуство патролошког периода историје Цркве. Како је то било и време када се утицај грчко-римских идеја још веома осећао, пред свете оце се постављало и питање односа према грчкој литератури, филозофији и науци, која је тада била интегрални део римског интелектуалног живота. Занимљиво је, како примећује проф. Фрост, да док су „западни хришћански свети отци сасвим прекинули везу са тим античким наслеђем, које ће се тек обновити на Западу у време Ренесанса, дотле су источни оци далеко пажљивије поступили, не одбацујући све из тог наслеђа, већ су задржали све оно што су налазили да је добро”. Наравно они су свему томе што су задржали из тог наслеђа дали потпуно нов дух и садржај. Проф. Фрост помиње свете оце који су у том погледу били веома истакнути. На пример, Климент Александријски (150-220) који је био изврстан познаваоц Платоновог учења о идејама; Ориген (185-254), ученик Климента Александријског, инсистирао је на томе да онај ко жели да добро осети значај хришћанства, и да га боље разуме, треба и да добро познаје такође грчку филозофију и науку; св. Григорије Назијанзин (329-389) лично је веома много ценио „световно образовање” и сматрао да из „световне литературе” много можемо добити када је у питању „развијање принципа истраживања и логичких спекулација”, а што нам је потребно за боље разумевање хришћанства и успелије одбацавање паганског идолопоклонства. Св. Василије Велики (330-379), такође, писац је познатог есеја „упућеног омладини” у којој јој саветује да чита и незнабожачке писце, али им даје упутства како то да чини да би имала и користи од тог читања; а када се „достигне луна зрелост та нам литература није више потребна”, каже овај свети отац.

Свети оци према томе заиста нису окренули леђа том наслеђу које описујемо и као „негативни пут у припреми за долазак Спаситеља”. У том наслеђу они су откривали нешто што им је боље помагало да успешније одреде своје погледе. Јер је то наслеђе и било нека врста драгоценог искуства у раздвајању човекове свести између ирационалног и рационалног; јер се у том времену и одлазило или у крајњи ирационализам или у крајњи рационализам. Свети оци су захваљујући својој доброј ерудицији и одредили тај однос са изврсном прецизношћу, а са ослоном на јеврејску традицију коју описујемо у историји Цркве и као позитиван пут у припреми за долазак Спаситеља”.

Ми целу ову проблематику боље разумемо уколико је разматрамо из нашег данашњег времена. Истина морамо је разматрати кроз њене ступњеве развоја. Ми можемо лако да запазимо како су најодлучнији проблеми нашег времена — питање хуманизма или љубави према човеку — на првом месту баш најодлучније постављени и нај-

идеалније решени у том прелазном периоду између врха развоја античког света у грчко — римском интелектуализму, његовим крајностима стоицизма и епикуреизма, с једне стране, и хришћанске методологије или филозофије, с друге. Од тада па даље кроз историју ми можемо да пратимо развој тог решења према ономе шта треба да будемо од онога што јесмо. С те тачке гледишта треба да се осврнемо на ово време у данашњем решавању све пунијег изграђивања нашег слободног живота. У питању су богословски погледи, при чему несумњиво филозофска активност игра своју значајну улогу, јер нас прате и даље античке идеје. Ми нисмо много удаљени од тога времена када је хришћанство дошло у сукоб са њима. Оне и нису потпуно савладане нити то могу бити, о чему сведочи и хришћанска догма о човековом несавршенству или прародитељском греху.

Због тога и данас постављамо питање, што чини и амерички педагог Дјуи, на пример, о односу филозофије и богословских учења, или о односу филозофских доктрина које су формиране без „натприродног откривења” и хришћанског учења које је формирано баш на основу њега. Али, оно што је заједничко тим двама филозофијама, и тој која је формирана без хришћанског откривења и та са хришћанским откривењем, јесте испитивање истог предмета — тежња за сазнањем БИЋА или РЕАЛНОСТИ која би била и последњи темељ свега. Овде обавезно улазе у игру и наша ирационална вера и рационална сумња, пошто поједине науке, са својим посебним методологијама, каже Дјуи, нису у могућности да нас помогну у овој нашој тежњи схватања целине.

Ова тежња за целином била је и посебно искуство човека оног времена када се Црква формирала или када се утврђивао један нов систем васпитања. Данас, на пример, баш због постојања даље неопходности, у оквиру система слободе за који се залажемо, ових двеју врста филозофије, без или са хришћанским откривењем, Црква осећа исто толико потребу за својим апологетама као и у времену када се она тек рађала или почела са формирањем свога учења и својих погледа.

Црква је врло брзо осетила да само вера, као неки лични доживљај, у некој својој једноставности, или простоти исповедања, није довољна за њен успех. Жива реч Богочовека, оснивача Цркве, у свести човека рођеног у прародитељском греху, или и у самом његовом изразу, није могла да има исту снагу вере. Због тога је Црква врло брзо осетила потребу, како такође примећује проф. Фрост, за својим научницима и високо образовним кадровима који ће њену доктрину са успехом тумачити „високо интелектуализираним или софистицизираним круговима тадашњег друштва”. Црква је те кадрове врло брзо створила. Она је морала то да уради. Проф. Фрост нас подсећа, на пример, на Александрију из тог времена, са „њеним библиотекама и музејима, школама бројних софиста са разноликим погледима, са разноликим школама низа познатих проповедника у том времену, и високо квалитетних самих грчко-римских школа, затим синагога, учених рабина, научника који су се бавили проблемима метафизике, етике, логике, физике, геометрије, астроније, анатомије, затим где су живели и веома чудни оријентални мистици, атеисти са филозофским уверењима и добро спремни за одбрану свога става”, итд. итд. То је била, према овој слици коју нам даје проф. Фрост, заиста једна веома стимулативна средина у којој су многи „који су тражили приступ

у Цркву постављали у исто време и филозофска и богословска питања” на која је могао одговорити исто тако само веома интелектуално образован богослов.

Црква је дакле већ тада морала да приступи изграђивању својих научних кадрова, како тада тако кроз све векове до данас. Како опет данас живимо у једном заиста вртоглавом успону науке онда је то Цркви више потребно него икад. Јер, упркос свег нашег успеха у развоју или стицању знања, људска логика данас као и онда у времену када Црква почиње да формира своје учење остаје иста, или у људској природи се ништа не мења. Због тога онда остају и исти проблеми и иста питања и исти одговори пред људском логиком.

Треба да потврдимо или да се потсетимо и на то да се са развојем Цркве после св. цара Константина развија и хомогеност прве хришћанске државе, или Источног римског царства — Византије, како је популарно зовемо. Према догматици Цркве Христос је после своје смрти а пре васкрсења успоставио везу са праведницима старог света. Континуитет, исто тако, између старог света, и културе која нестаје, и новог који настаје одржава се преко ове прве хришћанске државе. Њена историја за првих хиљаду година новог света, света наше ере, постаје основа савременим погледима кроз које организујемо свој живот.

Ова територија на којој су одржани првих седам васељенских сабора, јесте она на којој су одлучујуће и извршене све друге припремне појаве за коначну појаву новог света. На првом месту у једном организованом погледу ту се први пут могла и да сагледа сва дубока разлика између старог света који нестаје и новог који настаје. Када данас историчари посматрају ово прво хришћанско друштво не могу а да не констатују његову огромну виталност у поређењу са друштвима која су се јављала и изчезавала пре појаве Цркве. Виталност овог друштва многи историчари с правом тумаче да има и свој извор у ванредној синтези коју постиже, са својим духом, са једном потпуно новом интелектуалном и моралном енергијом, политичких и културних традиција Грчке и Рима, с једне стране, а с друге, ова синтеза налази свој основ у моралној традицији Изабраног народа за коју знамо да је била и „позитивна припрема” за дочек Спаситеља”. Црква на тај начин одпочиње да привлачи у своје редове најспособније људе свога времена, највеће таленте. У том времену када се Црква утврђује с в е р а д и з а Ц р к в у .

Пратећи развој овог првог друштва које се рађа по рођењу Христовом, разматрајући формирање његове самосвести, Фридриф Хегел у својој филозофији историје, истиче познату чињеницу како су по градовима ове прве хришћанске државе, од најученијих па до оних који нису знали ни да пишу ни читају, од највиших занимања, самих царева и службеника царске администрације, па до чистача улица Цариграда, сви заједно дискутовали, на пример, питање догме о Св. Тројици.

Сва та дискусија, која је, као што знамо, била често и разлог дубоких узнемирења тадашњег друштва, грађанским ратовима, била је поведена из како интелектуалних тако и чисто моралних разлога — било је потребно што дубље унети хришћанску догму у свест човека због практичног циља човековог усавршавања. Било је у томе нечег одлучујућег у борби са оним варварским у људској природи. То је заиста била једна напорна борба која се можемо рећи на свој начин и данас води.

Оно што можемо да изведемо као закључак из те ране хришћанске литературе, из списка светих отаца и учитеља Цркве, јесте један позив за образовањем, за просвећењем. Песма посвећена рођењу Спаситеља, позната међу нама као тропар за Божић, опомиње нас да нам је кроз рођење Христово „засијала светлост разума”. Најширим народним масама упућен је тај позив, позив за учењем, за разумевањем живота. Позив ка „одрицању” живота, аскетизму, често ми данас схватамо врло уско, када га налазимо у тој литератури. То је био највиши успон веома ретких духовних хероја, подвиг који су они постигли у радости а на који нису, никога, једнострано позивали. То што су светитељи постигли, њихови светитељски погледи на живот, били су само светли примери храбрости и успеха који су освојени кроз радост и у радости а уз благодат Божју. За широке слојеве народа остали су само позиви на рад и усавршавање, образовање. О томе сведочи историја хришћанске Цркве.

Из историје само видимо како се лагано све више и више остваривала или утврђивала морална и интелектуална атмосфера Цркве, и ако, често, уз све дубоке недостатке несавршенства људске природе, што је имало и свој израз у ратовима или другим повредама које су људи могли да наносе једни другим у име борбе за утврђење истине. Ипак, у пркос свега, кроз хришћанску догму, на првом месту кроз њену основну догму о Св. Тројици, извршено је, у једном процесу лаганог развоја, који увек траје, формирање моралних, социјалних и културних навика и обичаја, као основе нашег живота. Живимо на тој основи које често нисмо ни свесни.

Ми можемо кроз историју да пратимо да заиста ниједног важног догађаја нисмо могли да имамо а да није на неки начин био везан и за богословске погледе.

Само једно недовољно познавање историје Цркве, њене догматике, симболизма „седам светих тајни Цркве”, саме светоотачке литературе узете у целини, може да доведе и до извесних закључака који се каткад подвлаче како је „хришћански васпитни систем периода материјалне и практичне послове живота”, прескачући цео овај живот и упућујући позив „духовном спасењу”, што је несумњиво врло једнострано схваћен хришћански живот, ако се тако разуме.

Богословски су погледи увек тесно били везани за стварни живот кроз који се он и развијао. Византија се почела развијати на тим погледима. Наш историчар Георгије Острогорски нам каже да је ова прва хришћанска држава трајала све дотле док остали европски народи нису били духовно сазрели да приме њене тековине у своје културно наслеђе. То је био лагани процес. Када је био завршен, онда је и престало „мрачно доба Запада”, или „Западне римске империје”. То доба у њој настаје, као што добро знамо, наиласком германских племена, а нарочито после Јустинијана, када се његов план уједињења западног и источног дела Римске империје није остварио.

На богословским погледима почињу словенски народи такође да развијају своју писменост и културу. Нешто што је од посебног значаја такође и за Запад, управо Европу. Историчари то све више и више запажају. У једној недавно објављеној студији амерички историчар Џејмс Билингтон подвлачи да она највиша културна остварења средњовековни Запад у свом највишем успону не би могао да постигне без постојања оне „војујуће хришћанске цивилизације у Источној Европи која је била довољно јака да апсорбује у себе све „оне шокове инвазије мање цивилизованих племена из степа Азије”.

Није тешко онда изводити даље закључке колико се овај део византијске цивилизације развијао на богословским погледима и колико се они налазе у основи оних највиших достигнућа у културним остварењима словенских народа. Питање је заиста да ли би без богословских погледа имали и радове из области хемије Менделјева, и радове из области математике Лобачевског, или Пушкинове поезије, даље Достојевског, Толстоја, Мусорског, Чајковског, Пастернака итд. Културна традиција која се развијала на овом подручју, само је један део културне традиције који се шири из првог хришћанског друштва. Због једних и истих богословских погледа, управљених бар ка једном циљу и у оквиру једног Откривења, омогућавају се и међусобни утицаји разноликих културних подручја која се развијају на тој једној културној традицији, једне и исте основе, једног и истог почетног друштва на којем су и утврђени ти богословски погледи на основу једног Откривења.

На другој страни, у западном делу Европе, на основу тих истих богословских погледа, насталих на основу једног и истог Откривења, потекли су токови такође великих и свима добро познатих културних остварења које и чине овај свет „нашим”. Заштићена од удара азијских племена ова културна традиција имала је од 14 века доста живљу интелектуалну историју. Истина интелектуални и политички немир који преко Шпаније и Јужне Италије уноси арапски свет у овај део подручја доста ће допринети да богословски погледи на њему узму доста други правац. Развиће се средњевековни систем филозофије и богословља познат као схоластика, са кореном у деоби Цркве по питању догме о Св. Тројици. Али, овом средњевековном систему филозофије доприноси и интелектуални немир који се уноси у Европу преко Шпаније. У центру тог немира је материјалистичко тумачење Аристотелове филозофије, које добија свој највиши успон у погледима арапског филозофа Авероеса. Тако ће авероисти допринети формирању и изврсне хришћанске апологетике Томе Аквинског, његовој рационалној обради вере у Бога, у бесмртност душе, у васкрсење итд. Овај средњевековни материјалистички правац авероиста можемо да пратимо како се доцније усавршава у материјализму 18 века, или у Веку просвећености; али исто тако вера у могућност оправдања разумом рационалних основа наше вере у Бога налази израз, на пример, и у вери у разум Века просвећености. Дискутује се данас веома много и о коренима овог века који тек преко својих истакнутих преставника и њихових погледа „угрожава” богословске погледе. У сваком случају у овоме откривамо колико су ови погледи тесно везани једни за друге, да можемо и да пратимо њихову еволуцију из векова који им предходе. Указује се на 13 век или на век „врхунца схоластике”. Каже се на пример у овој дискусији, заиста са великим оправдањем, како погледи схоластичара, а на првом месту Томе Аквинског, нису сувише далеко од „рационализма” Века просвећености. У континуитету тога развоја несумњиво да богословски погледи и великих научника и уметника као Николе Кузанског, Коперника, Галилеја, Рафаила, Кеплера, Њутна, Лајбница, Моцарта, Бетовена, итд. итд. јесу само спона између почетка развоја рационализма и његовог краја, али који није прошао и који толико снажно присуствује међу нама у овим нашим данима рада и напретка, али и нашег страха да ли сви његови резултати воде победи добра.

Овај Век просвећености знамо врло добро колико присуствује својим утицајем и у развоју националних култура словенских зема-

ља. Са своје стране ми треба да се сетимо само Доситеја Обрадовића, који је диван пример „подељености” између старе традиције и новог које је било нужно унети у наш развој. Знамо исто тако да он коначно у свом развоју није напустио своје богословске погледе, преко којих је и ушао у „просветитељске идеје свога времена”.

Ми смо добро обавештени колико је цела наша интелектуална историја формирана на богословским погледима. Можемо да пођемо од свете браће Кирила и Методија, па преко нама толико добро познатог изврсног организационог рада Св. Саве и оних наших културних радника чији рад представља саму суштину интелектуалне историје нашег народа, као што су, да споменемо, узгредно, само неке, Стезана Првовеначног, Доментијана, Теодосија, деспотицу Јелену, деспота Стевана Лазаревића, Константина Филозофа, итд. итд., као и низ наших учених монаха и свештеника, око Ресавске школе, Рачане, или Јована Рајића, Доситеја Обрадовића, Лукијана Мушицког, Његоша, Војислава Илића, Лазу Лазаревића, Божидара Кнежевића, Момчила Настасијевића, Јована Цвијића, Михаила Пупина, Николу Теслу, Михаила Петровића, итд. итд. Сигурни смо да без богословских погледа не бисмо имали ове велике раднике на пољу нашег развоја тако исто и светског друштва. Све оне основне идеје или све оно што је утицало на развој Источне Европе или Западне Европе лежи у основи и наше интелектуалне историје. Наша „унутрашња историја” јесте она иста која се формира у првој хришћанској држави. У свом еволутивном успону та се историја развија кроз однос, и сукоб, богословских погледа формираних на основу Откривења и оних без њега. Али та борба јесте и наша унутрашња историја, историја односа вере и разума, онога што се кроз веру усваја и што се разум бори да одобри као истину. Нека врста „двојне истине” прати и нашу интелектуалну историју од почетка, као што од почетка прати борба и рад Цркве да сачува откривене истине, утврђене на васељенским саборима, било да се ради о јересима као Маркионовој „да се одбаци Стари завет”, на пример, или којој другој, Аријевој, да се разбије „јединство Св. Тројице”, или о другим који су се одвајали од Цркве на овај или онај начин желећи да истине вере претворе у неки „унутрашњи доживљај” без спољњег израза одређености јасне и развојне мисли у пажљиво удабраним симболима, знацима и речима, без чега се вера претвара у крајњи субјективизам са свим својим негативним последицама. Али то је део и наше историје, и ми је можемо да пратимо из века у век, увек у оквиру „двојне истине”, или дискусије о истини, кроз шта се у ствари истина Откривења и утврђивала и данас утврђује кроз подстрек њеног испитивања или постављања питања — колико је она истина? Данас смо у истом поднебљу, само то поднебље представља један позитиван развој уколико у њему увек преовладава онај хуманизам слободе о којем сведочи цела наша историја. У сваком случају стално се залажемо за своје јединство које и данас толико снажно осећамо као потребу за коју се заиста залажемо. У сваком случају то је наша унутрашња историја, колико нашег националног друштва, на нашем језичном подручју, толико је то иста унутрашња историја периода историје наше ере.

Чудан је то парадокс људске историје, у којој су баш због јединства и слободе жртвовани толики ратови и револуције, дато толико жртава и поднето толико много патње и страдања; што је све заиста израз људске тежње и за усавршавањем, али и људске толико дубоке несавршености. То је и заиста наша унутрашња историја. Нуклеарни

центар светске културе, прво хришћанско друштво, у свом еволутивном развоју делило се и дели, али и бори за своје јединство. Кроз сукобе наше „унутрашње историје“, кроз реформације и контрареформације, кроз борбу вере и разума, кроз највише духовне залете и интелектуалну нашу ограниченост, кроз религиозне, политичке и економске институције, лагано смо се развијали ка овом нашем савременом „научном добу“, и увек успели да сачувамо своје јединство које нам је толико драгоцено за даљи рад и даљи развој.

Скептицизам у погледу питања истине и данас као и кроз векове утврђује истину. То је заиста положај људске несавршености, или њен толико снажан израз. Јединство и хуманизам ипак су тријумфовали кроз историју и данас тријумфују. Изврстан пример тога јединства јесте и историјски случај реформација Лутера, Цвинглија, Калвина, Хенриха VIII, и низа других реформатора; реформације које су свој метафизички или духовни корен имале у првом раздвајању, цркве 1054 године, а чији је још дубљи корен у другој половини 9 века, када се почело са разматрањем догме о Св. Тројици, и њеном повредом; догађај који називамо „великом шизмом“ и којег затим прате низ других повреда, кроз низ „реформација“ али и „контра-реформација“. Само уз сав тај процес делења води се и борба за јединством, нешто што се данас толико успешно развија. Али, ту борбу за јединством, прате и низ других „погледа“ „хуманистичких“, „материјалистичких“ итд. итд., који на свој начин остају у унутрашњем јединству културе која почиње да се развија кроз прву хришћанску државу. То прво хришћанско друштво са својом државном организацијом има свој историјски континуитет, своје драгоцене плодове. Савремена наука један је од тих плодова. Разни социјални покрети исто тако су његови плодови; упркос, на око, веома диспартних погледа ако се упореде са богословским, али, ипак можемо да откријемо нешто заједничко међу њима, а што је и основа интелектуалног јединства историје нашег „унутрашњег друштва“. То је истраживање истине БИЋА или РЕАЛНОСТИ, а у оквиру једног посебног појма слободe који тек по појави хришћанства има своју пуну одређеност шта значи, или шта је у својој универзалности. У оквиру тога појма слободe добили смо услове за рад чији резултати нас из дана у дан све више воде све дубљем знању.

Сви удари на дух основе првог хришћанског друштва, било од оних мање развијених, или кроз ренесансе паганске филозофије, авероистички протумачене аристотелове филозофије, само су утврђивали тај дух и подстицали рађање нових плодова.

Исто тако, у том духу, можемо да разумемо и велике модерне социјалне покрете у правцу човековог што већег економског ослобођења. Руски филозоф Николај Берђајев налази корен тим покретима у земљама у Источној Европи у оном вековном раду Цркве на развоју човекове свести за слободом, једнакошћу, истином, правдом. Социјалним покретима који се истовремено развијају у Западној Европи на те исте корене указује и филозоф Арнолд Тојнби; подвлачећи сав значај светоотачке делатности, њихове проповеди које имају и чист социјални карактер. Њихов аскетизам, добровољно ограничавање потреба да би и ближњи имао или да би се са њим делио оно што се има, јесте идеја која снажно лежи присутна у нашој свести, одакле и извиру покрети нашег савременог рада у организовању живота. Тојнојев земљак филозоф Бетрам Расл иде сасвим оправдано још и дубље

у историју и открива корене савременом расположењу за социјалним реформама, и успеху у том раду, у проповедима старозаветних пророка и њиховој борби у свом народу за развојем осећања правде и истине. Бетрам Расл види савремене револуционарне социјалне покрете као ништа друго до секуларизацију старозаветне есхатологије која налази свој континуитет у Новом Завету; Расл указује на њихове корене да су у интелектуалној и моралној енергији религије јудаизма.

Други историчари и филозофи примећују и друге стране овог проблема. Њихове примедбе потврђују све ово или још јаче указују на интелектуално и морално јединство „унутрашње историје” нашег дела света који је и руководећи у развоју савремене светске цивилизације.

Примећује се на првом месту да у савременом материјалистичком детерминизму као филозофском погледу на свет лежи и вера коју тај материјалистички детерминизам у свом дијалектичком облику у ствари и пориче.

Указује нам на овај парадокс, на пример, историчар Давид Томсон подвлачећи колико „вјерују материјалистичког детерминизма добија своју снагу кроз оно што пориче”, јер лежи на вери коју пориче.

У том истом духу разматра и европску историју проф. Бекер који нас са ванредним запажањем опомиње да Век просвећености не значи, што се популарно обично мисли, радикалан расцеп са прошлошћу, а на првом месту са хришћанством, јер вера у разум и није ништа до наставак „средњевековне вере”; или, вера у разум не би ни била могућа као појава без вере коју почиње да гаји хришћанство. Због чега у овом разматрању проф. Бекер налази да постоји тесна веза између Томе Аквинског и Волтера. То је континуитет који можемо даље да пратимо. Можемо заиста да указујемо на то како и колико присуствује и у овим нашим данима у низу рационалистичких покрета или погледа. Сви ти покрети су онда заиста и везани и за богословске погледе и на свој начин носе њихов печат. Исто онако као што и филозофија Томе Аквинског носи на себи печат и филозофије Авероеса, или материјализма свог доба.

Исто тако и историчар Фридрих Хеер у својој анализи ових питања иде још шире и налази корен интелектуалној историји Европе у дијалектици развоја или односа „три-прстена” — јудаизма — хришћанства — мухамеданства; јер из интелектуалне и моралне енергије енергије јудизма, како то налази и професор Хеер, произлази хришћанство, а мухамеданство и није ништа друго до јудео-хришћански сикретизам са основом у домородачким паганским култовима. Према проф. Хееру ми треба да пратимо интелектуални развој Европе преко „десних и левих религиозних покрета” који присуствују и данас у нашем интелектуалном животу. У сваком случају у свему овоме увек можемо да откривамо виталност или енергију богословних погледа, њихово присуство у сваком нашем покрету који управљамо ка циљу унапређења живота, било друштва као целине или појединца у њему.

Црква се често узима врло олако или површно суди њен утицај у друштву, модерном или из недавне прошлости, прошлог или пред-прошлог века; али она остаје реалност. Та реалност је наше интелектуално и морално поднебље у којем и можемо да дискутујемо о „двојној истини” о поднебљу вере и поднебљу рационализма, о „материја-

листичком детерминизму” и његовом односу према вери, о развоју појма слободе.

Грандиозна историјска фигура која утврђује основ за развој тог поднебља у којем можемо да разматрамо појмове дијалектичког развоја човекове свести, јесте император Константин, канонизован од Цркве као светитељ, раван апостолима. Она тесна веза између Цркве и државе била је само услов развоја друштва у којем смо.

Када кроз Век просвећености почиње „раздвајање Цркве од државе” то не треба да значи ништа друго до све веће и веће примање од државе разних дужности које је, у логици ситуације, од почетка Црква морала да носи сама, кроз своје непосредне установе. Али кроз све успелији и бржи развој појма слободе Црква има све веће или погодније услове за рад на својој основној или централној теми усавршавања човека према највишем идеалу добра за који се верује да као појам најсавршенијег лежи у дубинама Универзума а који се може колико је то потребно открити у човеку, као оно што је најбоље у њему, како се то изражава један познати јавни радник Европе почетком овог столећа.

Због свега тога ми не можемо говорити о „поконстатиновској епохи”, нити је тражити. Јер оно што је постигнуто у к о н с т а т и н о с к о ј е п о х и, епохи после миланског едикта 313, неизбрисиво је из историје. Због тога је и сам по себи и неодржив тај термин — п о к о н с т а т и н о в с к о. Наша унутрашња историја остаје једна. То је њена суштина, јер је једна и истина. Могућност д е с н и х или л е в и х р е л и г и о з н и х покрета, могућност „двојности истине”, под нормалним условима поштовања човекове слободе има улогу корекције у условима људске несавршености. На пример, ми можемо да говоримо како је у интелектуалној историји српског народа рационализам Доситеја Обрадовића био нека наша врста левог религиозног покрета са снажним позивом за исправљањем или поправљањем онога што је људска несавршеност уносила и у саму Цркву, јер је Доситеј смело указао на низ наших погрешака, и поред тога што није увек био у праву с канонске тачке гледишта.

Нема потребе да се наглашава како често наилазе времена када су потребне јаче реформе ради бржег идења напред. Доситејево време, на пример, било је такво време. То су и увек пролазна времена, иза којих увек долази бржи успон према задатку усавршавања, при чему лична одговорност појединаца игра огромну улогу.

Доситејев р а ц и о н а л и з а м има свој наставак и у рационализму, на пример, Светозара Марковића, наравно у једном посебном смислу. Из чега можемо да видимо како се појам „двојне истине” наставља или има и свој континуитет. Исто тако као што и у општој историји Европе континуитет те „двојне истине” откривамо увек стално присутног. То видимо и у нашој историји, на неки начин то се провлачи кроз сав њен ток. На пример, пре свега кроз нашу националну катастрофу, која нас је задесила у средњем веку, дошли смо до своје пуне националне самосвести, кроз коју смо даље давали свој прилог развоју појма слободе, исто тако као што смо и по ослобођењу одмах дали и свој допринос развоју научног погледа на свет.

Ми своју интелектуалну историју у развоју једино и можемо да пратимо у оквиру облика културе који се остварује и развија кроз богословске погледе преко прве хришћанске државе. Знамо да развој једног народа не зависи само од његове обдарености већ и од положаја

у којем се нашао, а онда и у њему од коришћења слободe која му је дата. Ми смо имали ту срећу да почнемо са својим развојем скоро одмах са почетком развоја првог хришћанског друштва, али и скоро одмах и напоран задатак да апсорбујемо у себе и тешке нападе који су долазили од мање развијених народа. У том погледу ми такође као народ нисмо били ти који смо одредили себи у чему је смисао историје. Он нам је дат и ми смо га такође усвојили. Дат је такође и свим народима. Они који су га усвојили отпочели су период историје који је н а ш. Ако би се питали полазећи са веома различитих тачки погледа, изван богословских, у чему је циљ историје, одговорили би, без сувишног апстраховања, да се он прагматистички открива у историји баш кроз народе који се развијају кроз богословске погледе, у њиховој делатности, у њиховој брби за развој човека, за услове или могућност његовог развоја према одређеном циљу који увек запажамо да лежи у дубини Универзума као добро, јер се то добро бар осећа као добро можда највише и онда када га најмање запажамо у историји. Са тачке „гледишта“ богословских погледа он је у Откривењу. То је Откривење чије истине су повеле народе облику културе који ми све успелије и успелије остварујемо, остварујемо га на првом месту у најширим масама, у свести све већег и већег броја чланова људске заједнице. У том погледу ми можемо да говоримо и о еволуцији, али која има и своје материјалне изразе усавршавања човекове технике или оруђа којим решавамо и проблеме наших материјалних потреба укидајући и сиромаштво и све његове последице. Али кроз историју овим питањима се увек или често приближавамо и са других тачки погледа, изван богословских. Ти погледи имају такође своје разлоге појаве. У том погледу ми можемо да говоримо и о „двојној истини“, јер тек у том случају можемо да говоримо и о човековој слободи али и потреби за усавршавањем, што потврђује догма Цркве о човековој несавршености или прародитељском греху.

Ако историчари констатују у пркос свега да је данас јединство света далеко јаче него што је то било пре стопедесет година, а на првом месту међу европским народима, али у исто време и да се међу европским народима осећа и још већа разлика, као што тај парадокс примећује енглески историчар Давид Томсон, онда заиста овај интересантан феномен „јачег јединства“ и „јаче разлике“, нека врста посебног феномена двојности, не можемо другојачије да разумемо него као еволутивни развој јединства религије и друштва, чији је далеки корен у оном времену које обележавамо и као „позитивна припрема рода људског за дочек Спаситеља“. То је процес јединства „појединачног и општег“, процес који своју енергију стално добија из дубине историје, чији смисао разумемо коначно кроз Христа као центра историје.

У том погледу онда брба за мир и миран развој народа света једино може имати ову и овакву ситуацију као пример за углед — да се сачува слобода потребна нам је разноликост, да се сачува мир потребно нам је јединство.

У том погледу хришћани у свом раду на јединству дају свој допринос, лечећи људску несавршеност и све што је у историју унето кроз њу. Највиши пример који лежи испред нас јесте ЈЕДИНСТВО ЦРКВЕ, али не као нешто што ми треба да организујемо, како то већ примећују и чланови других вероисповести, изван Православне

цркве, већ као нешто што нам је да то а ми само морамо то да откривамо. Ми то у Православној цркви знамо шта значи, јер смо због тога и нашли оправдања пред собом и због чега смо и чланови те Цркве.

Данас, - у нашој конкретној ситуацији и њеној логици, није у питању следовање једној истини под захтевом да се она мора усвојити, већ је у питању колико су „богословски погледи” заиста толико снажно утврђени да нам се пружа могућност разматрања истине према јеванђељском принципу да се „дрво по плодовима распознаје”. То је ствар разматрања, и због тога су нам богословски погледи заиста нужни.

Српска интелектуална историја формирана је на тим погледима. Сигурни смо да бисмо без тих погледа, не само културно већ уопште, остали једно веома сиромашно неразвијено друштво, уколико би и преживели своје националне катаклизме. У сваком случају наша културна историја је историја богословских погледа у развоју код нас. Нема ту ничег „националног”, већ само успелог индивидуалног изражавања општег, на којем и леже и наши богословски погледи. То опште као што знамо основа је целокупне савремене цивилизације. Рекли смо или указали колико су њене основе толико сигурно постављене у првом хришћанском друштву константиновске епохе.

Ако у тој интелектуалној историји наиламо на сукобе које тумачимо „законима дијалектике” или дијалектичког кретања, законом „мирења супротности”, нешто што нам потпомаже успелије да разумемо своју несавршеност и потребу за усавршавањем, не смемо при томе занемарити анализу колико су „тројични ступњеви” дијалектике само „секуларизовани” тројични ступњеви велике догме Цркве, у нашој отуђеној ситуацији у којој тражимо рационалне основе ради савлађивања своје отуђености. Сасвим је логично онда да и несвесно при томе користимо и облик, тројични облик, велике догме о Св. Тројици. Према томе „дијалектика” и није ништа друго до у отуђењу човековог положаја секуларизована мисао тројичне догме Цркве. Овде и откривамо метафизички корен дијалектици. Потврду за ово налазимо како у самој човековој логици тако исто и у самој историји. Износићемо примере кроз богословске погледе, а из чега ћемо видети сву вредност и деја у историји. Увек морамо имати на уму то да су богословски погледи изграђени на Откривењу, односно да из њега добијају своју јасност и разговетност.

Ако је у питању тај основ, ако сумњамо у његову истину, онда морамо тражити други, али који мора такође имати универзални карактер. Због тога када ми кажемо да је наша интелектуална историја положена на том основу онда и знамо да она има и универзални карактер, јер лежи на појму најсавршенијег. То је питање логике: да ли појам најсавршенијег може логички да буде превазиђен, сам себе или свој појам савршеног? Међутим, оно што остаје јесте рад ка остварењу или реализовању најсавршенијег; а то је пут који укључује у себе и научну категорију еволуције, и дијалектике или развоја кроз „двојност истине”, кроз шта се изражава и лепота највећег човековог дара — могућност усавршавања. Резултат усмерености бржег и успелијег развоја у овим нашим годинама, кроз општи тријумф науке, јесте све већи изглед да Црква добије још захвалнији положај у еволутивном развоју друштва — да још више буде у могућности рада као Црква, да се још више посвети још успелијем унутрашњем развоју човека, још успелијем његовом духовном усавр-

шавању, јер се ослобођава низа обавеза које је кроз историју морала да прихвати и да се често непосредно бори и на оним подручјима човекове спољње борбе која у ствари треба да буде савладана или негирана као спољњи израз човекове несавршености кроз унутрашњи развој човека. У сваком случају сигурни смо да категорије наше логике не могу по законима свога постојања ништа савршеније постулирати од захтева Цркве за усавршавањем према појму савршености лика њеног Оснивача, појам најсавршенијег до чега је људска логика била у могућности да доспе или да јој буде откривено. Није потребно да то докажујемо, како смо у свом развоју као народ пошли од тог појма „савршеног” и колико он присуствује у коренима наше интелектуалне историје.

**Одговорни уредник
„Теолошких погледа”**